
ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ. ІСТОРІЯ ВЧЕНЬ ПРО ДЕРЖАВУ І ПРАВО

УДК 342.22

Н. В. Марущак, к. ю. н., доцент

ПОНЯТТЯ ДЕРЖАВИ: СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД

Анотація. У статті аналізуються підходи до формулювання ознак держави, що сформувалися в загальній теорії держави і права. Стверджується, що всі вони в тій чи іншій мірі, охоплюють переважно одну сферу держави – сферу державної влади. Наголошується, що держава є найбільш важливою політичною організацією у сучасному світі, інструментом, за допомогою якого можна досягнути високих цілей для особи, суспільства, нації.

Ключові слова: держава; ознаки; особливості; влада; глобалізація; суспільство.

Н. В. Марущак, к. ю. н., доцент

ПОНЯТИЕ ГОСУДАРСТВА: СОВРЕМЕННЫЙ ВЗГЛЯД

Аннотация. В статье анализируются подходы к формулировке признаков государства, сформировавшиеся в общей теории государства и права. Утверждается, что все они в той или иной степени охватывают преимущественно одну сферу государства - сферу государственной власти. Отмечается, что государство является наиболее важной политической организацией в современном мире, инструментом, с помощью которого можно достичь высоких целей для личности, общества, нации.

Ключевые слова: государство; признаки; особенности; власть; глобализация; общество.

N. V. Marushchak, Candidate of Legal Sciences,
Associate Professor**THE CONCEPT OF THE STATE: A MODERN VIEW**

Abstract. The article analyzes the approaches to the formulation of features of the state, formed in the general theory of state and law. It is alleged that all of them to one degree or another cover mainly one sphere of the state - the sphere of state power. It is noted that the state is the most important political organization in the modern world, a tool with which you can achieve high goals for the individual, society, nation.

Keywords: state; signs; features, power; globalization; society.

Актуальність теми дослідження. Держава, як один із найдревніших і розвинених інститутів суспільства, протягом тривалого часу викликає глибокий інтерес у різних дослідників. Разом з тим і до сьогодні залишається цілий ряд питань, що виникають у зв'язку із дослідженням даного феномена. Визначень держави існує багато, але загальноприйнятого і досі немає. Ще сто років тому, питання про державу визнавалося одним із самих складних, важких і чи не найбільш заплутаних науковцями, письменниками та філософами [1, с. 3]. Очевидно, це пов'язано із тим, що держава є одним із видів складноорганізованих, багатоаспектних, багаторівневих соціальних систем та охоплює різні сфери людського буття. Саме тому вона є об'єктом дослідження різних наук: політології, соціології, філософії, економічної теорії, психології та багатьох інших. Вона є одним із головних об'єктів дослідження і в юриспруденції. Насамперед, це стосується загальної теорії держави і права, для якої характерним є підхід до розуміння держави, як цілісного системного політико-правового явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема осмислення природи і ролі держави, її устрою, основних тенденцій розвитку в сучасних умовах привертає увагу багатьох правознавців. Окремі її аспекти розглядалися в працях М. М. Алексєєва, М. І. Байтіна, Д. О. Керімова, Г. П. Клімової, В. В. Копейчикова, М. М. Марченко, Л. С. Мамута, Ю. О. Тихомирова, В. Я. Ткаченко, О. Ф. Скакун, М. В. Цвіка та інших авторів.

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ. ІСТОРІЯ ВЧЕНЬ ПРО ДЕРЖАВУ І ПРАВО

Постановка завдання. Однак, і сьогодні залишаються дискусійними питання про те, що вважати державою, якими є її сутність і основні характеристики. Аналіз цих питань є метою даної статті. Визначення поняття держави має не лише теоретичне, але й практичне значення. В умовах розбудови нової Української держави не можна діяти наосліп, керуватися методом спроб та помилок, не розуміючи і не усвідомлюючи її природу та сутність.

Виклад основного матеріалу. Універсальним підходом в теорії держави і права до визначення поняття держави є її ідентифікація за основними ознаками, під якими слід розуміти притаманні лише їй характеристики, які дають змогу зрозуміти проблематику держави та відрізнити її від інших інститутів, тобто ті, що безпосередньо характеризують її сутність і призначення в суспільстві. Ознаки держави дозволяють показати її унікальність, самостійність і якісну визначеність. У свою чергу, розкриття цієї унікальності передбачає виявлення характерних властивостей держави, її несхожість з іншими соціальними явищами [2, с. 6].

Даний підхід використовували науковці в різні часи. Так, Е. М. Трубецької наголошував, що в поняття держави входять наступні три елементи: 1) влада, що володіє ознаками самостійності та винятковості; 2) сукупність осіб, підлеглих цій владі, - народ і 3) територія [3, с. 179]. М. В. Устрялов писав, що формальне визначення держави містить у собі ряд таких необхідних елементів, як територія, населення і влада [4]. Морозова Л. О. вважає, що до ознак держави відносяться: 1) наявність публічної політичної влади, яка володіє спеціальним апаратом управління і примусу; 2) територіальна організація населення; 3) державний суверенітет; 4) всеосяжний, загальнообов'язковий характер актів держави; 5) наявність державної скарбниці, що пов'язано з існуванням оподаткування та сплатою податків [5, с. 53]. К. Г. Волинка вважає, що сутність держави завжди розкривається через поняття публічної політичної влади. Сутність кожної конкретної держави визначається тим, кому належить державна публічна влада і у чиїх інтересах вона здійснюється» [6, с. 38]. В тому чи іншому варіанті дану позицію підтримують й інші науковці.

Різні підходи до формулювання ознак держави, що сформувалися в загальній теорії держави і права, охоплюють переважно одну її сферу – сферу державної влади. Визначальним елементом держави є політична влада, держава надає своїм власним велінням обов'язкової сили. Ці веління (накази) виражаються у вигляді юридичних норм (законів), що приймаються уповноваженими на це державними органами [7, с. 164]. Публічна влада у сучасній державі реалізується в інтересах всього суспільства в цілому і кожного з його членів окремо. Це обумовлено тим, що основною метою функціонування сучасної держави є саме забезпечення реалізації спільних інтересів членів громадянського колективу, з якими вона пов'язана різними правовими відносинами.

Незаперечним в теорії держави і права є той факт, що держава займає центральне місце в політичній системі, так як саме вона:

- виступає в якості єдиного офіційного представника всього народу, об'єднаного у межах його територіальних кордонів за ознакою громадянства;
- є єдиним носієм суверенітету;
- володіє спеціальним апаратом (публічної владою), призначеним для управління суспільством; має силові структури (збройні сили, поліція, служба безпеки);
- володіє, як правило, монополією на правотворчість;
- володіє специфічним набором матеріальних цінностей (державна власність, бюджет, валюта);
- визначає головні напрямки розвитку суспільства [8, с. 52].

Держава виступає не тільки самостійним суб'єктом політики, а й покликана регулювати поведінку інших суб'єктів політичних відносин, володіючи у цій сфері досить широкими повноваженнями:

- може встановлювати у законодавстві правовий режим організації і функціонування всіх інших суб'єктів політики - політичних партій, рухів, груп тиску;
- реєструє їх відповідними органами (як правило, міністерством юстиції) і залучає до участі в громадських та державних справах;
- може здійснювати нагляд за законністю діяльності всіх інших суб'єктів політики і застосовувати заходи примусу за відповідні правопорушення [8, с. 52].

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ. ІСТОРІЯ ВЧЕНЬ ПРО ДЕРЖАВУ І ПРАВО

В результаті юридичне уявлення про державно-організований соціум зводиться до характеристики державної влади. Інші сфери держави (економічна, соціальна, духовна) залишаються поза увагою юридичної науки, і у юридичному понятті держави вони враховуються лише тому, що пов'язані з існуванням державної влади. Тому політико-правовий погляд на державу як на особливу організацію публічної політичної влади соціально неоднорідного суспільства односторонній і не може дати уявлення про це складне явище в цілому. Загальне поняття держави не може ігнорувати такі складові державно-організованого суспільства як економічна, соціальна та духовна сфери.

Враховуючи тенденції сучасного розвитку, можна стверджувати, що держава являє собою динамічну систему, яка встановлена суспільством для виконання функцій захисту і управління за допомогою власного апарату управління, є самостійною, незалежною системою, автоматично виконує функції захисту від зовнішніх і внутрішніх загроз і лише номінально залежить від інтересів суспільства. Як зауважив А. С. Блінов, у майбутньому держава повинна володіти такими обов'язковими якостями, які дозволять забезпечити вільне функціонування громадянського суспільства і достатні темпи суспільного і науково-технічного прогресу; гарантувати високу ступінь захищеності міжнародного співтовариства перед лицем глобальних загроз і ефективно рішення масштабних завдань, що стоять перед людською цивілізацією [9, с. 22].

До характерних рис сучасності, що демонструють її специфіку, слід віднести: глобалізацію, перехід до постіндустріального розвитку, транснаціоналізацію злочинності, вихід за рамки державних кордонів соціального контролю, зміну соціальної структури суспільства, маргіналізацію значної частини населення, формування системи трудової міграції, зміну системи цінностей і картини світу [10, с. 17]. Саме глобалізація, як атрибутивна риса сучасного світу, визначає вектор розвитку національних держав, і, як слушно зазначила І. І. Осветимська, не будучи сама по собі ні позитивним, ні негативним феноменом, вона має властивість амбівалентності та здатна привести як до позитивних (прогресивний розвиток, загальне благо), так і до негативних (посилення соціальної нерівності, природні катастрофи) наслідків [11, с. 11].

Ми підтримуємо думку про те, що зберігаючи свою значущість, класичний підхід вимагає певних уточнень та доповнень, зумовлених сучасним станом наукових досліджень феномену державності [12, с. 52]. Комплексна характеристика сучасної держави як соціоюридичного явища вимагає нових підходів до осмислення її сутнісних ознак, характеристик.

На думку Р. Л. Іванова, залежно від того, яка сторона держави, яка сфера її буття відбивається ознаками, їх можна поділити на економічні, соціальні, кратологічні і ідеологічні. Економічні ознаки держави характеризують її економічну сферу. Її особливостями є: виробнича економіка, що забезпечує систематичне отримання надлишків продуктів та інших матеріальних благ (надлишкового продукту); виробничі відносини, побудовані на еквівалентному обміні, свободі і підприємливості їх учасників; заснований на економічних потребах систематичний товарний обмін тощо. Соціальні ознаки показують властивості її соціальної сфери, якій притаманні: соціальна диференціація, формування груп з різними, конкуруючими інтересами; становлення людини як автономного суб'єкта соціальних відносин, який усвідомлює власні потреби і інтереси та інше. Кратологічні ознаки демонструють організацію соціальної влади в державі, для якої властиві: диференціація сфер владарювання, виникнення непублічних різновидів влади (сімейної, корпоративної і т. д.); поява органів професійного управління суспільними справами. Ідеологічні ознаки держави відображають особливості її духовної сфери, якими є: диференціація суспільної свідомості; поява самостійних видів норм, в тому числі норм юридичного права, які дали можливість погоджувати конкуруючі інтереси на справедливій цивілізованій основі не тільки всередині конкретного соціуму, а й за його межами, і т. п. [2, с. 6-7]

Близькою до даного підходу є позиція А. Геворкян, яка зазначає що при визначенні характерних рис сучасної держави необхідно враховувати певні тенденції розвитку сучасного суспільства. А саме:

- в економічній сфері - перехід до індустріального виробництва, заснованому на масовому спеціалізованому виробництві товарів;

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ. ІСТОРІЯ ВЧЕНЬ ПРО ДЕРЖАВУ І ПРАВО

- у політичній сфері - перехід від імперативних методів управління до більш цивілізованих і опосередкованих громадянським суспільством форм; розвиток державного суверенітету в бік ослаблення національної юрисдикції над власною територією, втрати ексклюзивного контролю над національною правовою системою, передачі міжнародним органам повноважень на здійснення функцій правосуддя з питань, що раніше відносилися до виключної компетенції національних держав;
- в інформаційній сфері - підвищення комунікаційної зв'язаності суспільства (мережа Інтернет дозволяє здійснювати прямі обміни інформацією в реальному часі на неринкових і неієрархічних умовах);
- у соціальній сфері - масова урбанізація, відхід від станової організації суспільства до суспільства, що визнає ідеологічну багатоманітність, та базується на громадянстві, законі, загальноприйнятих стандартах;
- у культурній сфері - раціоналізація мислення;
- у правовій сфері - правова акультурація [13, с. 23].

За державою визнається активна об'єктивна роль в забезпеченні безпеки особистості, гарантування її прав і свобод, тобто держава бере на себе зобов'язання по відношенню до особи. Взаємовідносини особи і держави, особи і суспільства будуються на основі єдності їх прав і обов'язків по відношенню один до одного. Тільки за таких умов здійснюється баланс інтересів особи, суспільства і держави, за допомогою якої досягається стабільність мирного вирішення проблем і конфліктів [14, с. 31]. Сучасна держава це не «машина для пригноблення одного класу іншим, щоб тримати у підкоренні одному класу інші підпорядковані класи» [1, с. 11], її розуміння безпосередньо залежить від того, як вона фактично відображається у свідомості різних соціальних і політичних верств суспільства (класів, соціальних груп, об'єднань громадян тощо [15, с. 68].

Характеризуючи державу, необхідно наголосити, що вона є найбільш важливою політичною організацією у сучасному світі. Однак держава часто сприймалася або сприймається як данина політичного, соціального та економічного життя або як мета. Проте доцільно розглядати її в якості проблематичного феномена як відправну точку для аналізу та обговорення. Адже саме поняття «держава» піддається об'єктивізації, тобто сприймається як об'єктивно існуючий матеріальний об'єкт [11, с. 92].

Сучасні держави це складне, багатогранне явище, в яких по різному, часто суперечливо вирішуються економічні, політичні і соціальні проблеми. Підвищення ролі держави у вирішенні цих проблем веде до появи нових конституційних положень, що регулюють різноманітні сторони діяльності держави. На нашу думку, можна говорити, насамперед, про універсалізацію конституційних характеристик держави. Демократичні конституції закріплюють стандарт сучасної країни, стверджуючи, що сучасна держава має бути демократичною, правовою та соціальною. Саме такі характеристики свого державного ладу прагнуть зафіксувати в конституціях країни XXI століття. Закріплення даних характеристик у сучасних умовах має сприяти подоланню негативного образу держави як відчуженого від населення апарату примусу, наповненню поняття держави «людським виміром» (держава, в якій людина виступає як центральний елемент, як суб'єкт діючий, творчий) і «комунікативністю» (спрямованістю на діалог).

На нашу думку, наведені дані приводять до висновку про те, що держава не може бути виключно метою. Вона є інструментом, за допомогою якого можна досягнути високих цілей для особи, суспільства, нації. Держава має стати для суспільства засобом його об'єднання, розвитку.

У сучасному розумінні держава є складною багатофункціональною цілісністю. Вона відрізняється найвищою концентрацією влади, найбільшою здатністю до вирішення суспільних проблем. Тому держава багато у чому забезпечує цілісність суспільства і є політичним центром, до якого тяжіють інші політичні сили. Вона виконує завдання, необхідні для забезпечення нормального функціонування будь-якої людської спільноти: захист безпеки, охорону навколишнього середовища та інше. Держава, як політична сила, забезпечує організованість суспільства, наявність в ньому певного порядку. Як слушно зауважив Д. Дьюї, «організація ніколи не може бути метою сама по собі. Організація - це тільки засіб для об'єднання, для примноження корисних контактів між людьми, що робить взаємодію між ними більш плідною. Організація, яку

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ. ІСТОРІЯ ВЧЕНЬ ПРО ДЕРЖАВУ І ПРАВО

традиційна теорія називала суспільством або державою, також підпорядковується процесу спілкування, оскільки, коли вона не використовується для того, щоб заохочувати і розширювати контакти людей один з одним, вона стає статичною, відсталою і інституціалізованою» [16, с. 158].

Атрибутивною ознакою сучасного світу є трансформація багатьох соціальних інститутів. Зміни торкнулися і держави, яка під впливом глобалізаційних процесів набуває нових якостей та ознак. Дослідження нових реалій існування соціуму, пізнання суспільства, особистості і державно-правових явищ вимагають використання методології, адекватної сучасному стану науки, і всіх досягнень сучасного гуманітарного знання. У науці з'явилися нові чинники, які мають бути враховані: абсолютизація глобальних проблем людської цивілізації, формування «планетарного бачення» і нових систем цінностей, багатополісної культури і плюралізму думок, нових способів комунікації та діяльності [13, с. 21].

Висновки. Незважаючи на неповноту і однобічність, юридичне поняття держави для юридичної науки є необхідним і обґрунтованим. Водночас, повнота і актуальність вивчення владного аспекту держави можливе і тільки за умови, якщо при цьому не забувається про існування у держави інших сторін, що відображаються в «галузевих» поняттях держави, створюваних неюридичними суспільними науками.

Отже, глобалізація – основна детермінанта розвитку сучасних держав. В умовах сьогодення відбувається зміна змісту поняття держави, трансформація її образу. Сучасна держава - це державна система, що характеризується високим рівнем організації суспільства, повнотою реалізації демократичних принципів, економічною розвиненістю, індустріальним типом виробництва, забезпеченням стабільності як всередині держави, так і на світовому рівні, участю у наднаціональних інтеграційних процесах.

Література

1. Ленин, В. И. О государстве / В.И. Ленин. - Москва: Госполитиздат, 1950. - 24 с.
2. Иванов, Р. Л. Признаки государства / Р. Л. Иванов // Вестник Омского университета. Серия «Право». - 2015. - № 3 (44). - С. 6 – 22.
3. Трубецкой, Е. Н. Энциклопедия права / Е.Н. Трубецкой. - СПб. : Юридический институт, 1998. - 183 с.
4. Устрялов, Н. В. Элементы государства [Электронный ресурс] / Н.В. Устрялов // Классика геополитики, XX век: сб. / Сост. К. Королев. М: ООО «Издательство АСТ», 2003. - С. 599-652. – Режим доступа: <https://www.magister.msk.ru/library/philos/ustryalov/ustry002.htm>.
5. Теория государства и права: учебник / под ред. В.К. Бабаева. - М. : Юристь, 2003. - 592 с.
6. Волинка, К. Г. Теория держави і права: навч. посіб. / К. Г. Волинка. – К. : МАУП, 2003. - 240 с.
7. Клімова, Г. П. Концептуальні підходи до аналізу поняття "Держава" / Г. П. Клімова // Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого". Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. - 2015. - № 2. - С. 161-169.
8. Теория государства и права: ученик [Электронный ресурс]. – М. : Юристь, 2004. 245 с. - Режим доступа: http://pravo-olymp.ru/wp-content/uploads/2013/04/TGP_Matuzov_Malko.pdf.
9. Блинов, А. С. Национальное государство в условиях глобализации: контуры построения политико-правовой модели формирующегося глобального порядка / А. С. Блинов. – М. : МАКС Пресс, 2003. – 150 с.
10. Костина, А. В. Россия: путь к будущему. Технологии формирования нового общества: цивилизационная идентичность. Информатизация жизни. Культурные ценности и «общество потребления» / А. В. Костина. - М. : Ленанд, 2019. - 200 с.
11. Осветимская, И. И. Государство в условиях глобализации: теоретико-правовое исследование: дис...канд. юрид. наук: 12.00.01 / Осветимская Ия Ильинична; [Место защиты: С.-Петерб. гос. ун-т]. - Санкт-Петербург, 2016. - 132 с.
12. Теория держави і права : підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський [та ін.]; за ред. О. В. Петришина. - Х. : Право, 2015. - 368 с.
13. Геворкян, А. И. Современное государство: подходы к определению сущностных характеристик / А. Т. Геворкян // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. - 2019. - № 2 (82). - С.20–26.
14. Курбатов, М. Д. Проблемы законодательного обеспечения национальной безопасности Российской Федерации / М. Д. Курбатов. - М., 2003. - 215 с.
15. Євграфова, Є. Державорозуміння і право: проблемні аспекти теорії / Є. Євграфова // Право України. – 2015. – № 11. – С. 67-77.
16. Дьюи Дж. Реконструкция в философии : пер. изд. / Д. Дьюи; пер. с англ. Занадворов М., Шиков М. - Москва : Логос, 2001. 162 с.

Надійшла 15.09.2019

Бібліографічний опис для цитування :

Марущак, Н. В.. Поняття держави: сучасний погляд / Н. В. Марущак // Актуальні проблеми юридичної науки та практики. – 2019. – № 1 (5). – С. 19-23.